Deák Ernő

Tartottuk egymásban a lelket[1]

Helyzetemnél fogva mintegy – igaz, érintett – kívülállóként igyekszem megközelíteni a rendszerváltozás folyamatának kérdéskörét. Óvakodom a túlzásoktól, ugyanis még mindig kísért az a tényállás, amit annak idején Borbándi Gyula is nagyon józanul megfogalmazott: mind a magyarországi közvéleményt, mind pedig a nyugati magyarságot felkészületlenül érte a reális szocializmus összeomlása. Nem beszélhetünk felszámolásról, hiszen a rendszer nem külső beavatkozástól, hanem – Camus szavaival – belső meghasonlása következtében dőlt meg. Ha egyáltalán kiemelhető, Michail Gorbacsov személye említhető, hiszen ő hirdette meg a *glasznoszty*, illetve *peresztrojka* névvel ismertté vált folyamatot. Ha már a folyamat kifejezést használjuk, Nyikita Hruscsovnak a XX. pártkongresszuson tartott, híressé vált beszédére is utalnék.

Vagyis, és megkockáztatom a merész kifejezést: a marxizmus-leninizmusra felépített hatalmi rendszer természetellenességével csírájában hordozta önmegsemmisítését. Szinte megszámlálhatatlan áldozatra kell emlékeznünk, de annál kevesebb azoknak a száma, akik életüket kockáztatva, sőt feláldozva vállalták a szembefordulást, a sokszor embertársaik részéről is megtapasztalt elmarasztalást „esztelenségükért".

Valamennyi totalitárius rendszer nem utolsósorban a megfélemlítésre építi hatalmát. Hosszú Istvánnak, a zsilvölgyi bányászsztrájk egyik megszervezőjének szavai jutnak eszembe. Letartóztatásakor azt vágta kihallgatóinak a szemébe: erős a Securitate, de csak a gyávákkal szemben. Akkor, amikor maroknyi kisebbség terrorizálja a túlnyomó többséget, azon egyszerű oknál fogva, hogy összetartás, egységes fellépés hiányában senki sem meri felemelni a hangját. Módszeresség kellett ehhez, a társadalom atomizálása, embernek ember elleni kijátszása, teljes bizalmatlanság a tetemrehívásig, mert mindenki gyanús, aki él.

Deák Ernő (1940) 1956 óta él Ausztriában, a *Bécsi Napló* főszerkesztője.

1 A RETÖRKI által Budapesten, 2014. október 17-én Magyarok a rendszerváltásban – határon innen és túl címmel megrendezett konferencián tartott előadás kiegészített változata.

Megértést kérek a nyers, biztosan elevenre tapintó szavakért, de talán így kellő önkritikával szemlélhetjük viselt dolgainkat, netán mulasztásainkat. Vaclav Havel szavait idézhetném, aki államelnökként a Salzburgi Ünnepi játékok megnyitóján (1990) így vallott magáról és egyben valamennyi sorstársáról a posztkommunista államokban: úgy érezzük magunkat, mint a szabadjára engedett rabok. Állunk a börtönkapu előtt, és nem tudunk, nem merünk elindulni, mert nincs hozzá bátorságunk, önbizalmunk. Szinte visszavágyunk börtönünkbe, mert tudjuk, hogy ott mi volt, ahhoz tartottuk magunkat, azt azonban nem tudjuk, mi vár ránk, mit kellene cselekednünk.

Számomra megrázó, hogy a szabadságra virradva felszabadult öröm helyett tolakodás, lökdösődés ejtette hatalmába a lelkeket. Bármennyire imponáló volt is Nagy Imre és sorstársai újratemetése 1989. június 16-án, legfeljebb a felszínen nem észlelték a járókelők, mennyi ellentmondás, acsarkodás bontakozott ki már akkorra. Személyes példával hadd támasszam alá akkori észlelésemet:

Király Béla, akivel bécsi látogatásai során ismételten találkoztam, a temetés küszöbén jelentkezett, és az után érdeklődött, indul-e csoport Bécsből, mert akkor ő szívesen csatlakozna hozzánk, sőt csoportunk vezetését is vállalná. Amennyire lelkesítő volt ajánlkozása, annál kijózanítóbban hatott, amikor végül is nem reflektált válaszomra, ellenben a Hősök terén a díszőrök között volt látható. Attól kezdve nem tartott igényt a korábbi kapcsolatokra. Ugyanott, a Hősök terén történt: csoportunk együtt várta a ceremónia kezdetét, majd lefolyását. Amikor megérkeztem, hirtelenjében nem tudtam, hogyan reagáljak: az a magát fényképésznek kiadó személy állt közénk, aki nem sokkal korábban körlevélben marasztalta el egyik egyesület vezetőségét amiatt, hogy „levitézlett 56-os szólamokkal ártanak magyar hazánknak".

Megtisztulás helyett az egybemosás, ködösítés kezdett lábra kapni. Mindezt azért említem, mert könnyű volt szabadságban helytállni azoknak, akik nem hallgattak a csábításokra, érezve, tudva, hogy 56 örökségével telten hol a helyük. Amikor a nagy- és a kispolitika két világát állítom egymás mellé, és viszonyítok, nem tudok megszabadulni az ellentmondások, meghasonlások kísértésétől. Ennek ellenére megpróbálom kihámozni azokat a jelenségeket, mozzanatokat, amik – természetesen az említett viszonylatban – mégis mozaikkockákként említhetők az akármilyennek is nevezhető kibontakozási tapogatózásokban. Félreértések elkerülése végett hadd emeljem ki a lakiteleki sátorbontást és mindazt, ami egyre határozottabban, ha nem is a rendszerváltoztatás, de valamelyes önállósodás jeleit mutatta. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni az akár békétlen, de végsősoron együttélést az országló hatalommal. Biztosan él még az emlékezetben, amikor a szamizdatosok nem is annyira az ellenzékiséget, mint inkább bizonyos társadalmi szerződést rebesgettek. Vagyis arra készülődtek, hogyan sikerül modus vivendit találniuk az őket figyelő hatalommal.

A korabeli osztrák sajtót tanulmányozva az adott körülmények ellenére is meglepő az óvatosság, fékezettség. Az az Ausztria, amelynek kormánya egyedül szólította fel a Szovjetunió kormányát a vérontás megszüntetésére és az

emberi jogok helyreállítására 1956 kritikus napjaiban, a XX. század nyolcvanas éveiben egyrészt a konszolidáltnak tűnő reális szocializmust fogadta el politikai és társadalmi rendként, másrészt az emberarcú szocializmus kísérletének bukásán okulva óvták az ellenzéki utópistákat minden túlzó lépéstől. Andreas Khol néppárti politikus a szovjet csapatok jelenlétével igyekezett józanságra, kimértségre inteni. További részletek helyett ezt a nyugati hozzáállást emelném ki, nem feledkezve meg arról, hogy Margaret Thatcher panaszt emelt Gorbacsovnál Németország esetleges egyesítése ellen.

Aztán mégis minden másképpen történt: afféle deus ex machina következett be. II. János Pál, a lengyel pápa szerepét is szokták emlegetni. Ezekben az összefüggőségekben a lengyel mellett a magyarországi összehajlásoknak bizony nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Nem lehet tisztem lekicsinyelni a magyarországi kibontakozás jelentőségét, hiszen a nyolcvanas évek végén egyre inkább Magyarország vonta magára a figyelmet. Ehelyett megkísérlem összeszedni azokat a mozzanatokat, amik valamelyest beilleszthetők a kis magyar glóbusz történéseibe. Vagyis mit tettünk mi, ausztriai magyarok? Egyik tavalyi osztrák publikáció szerint az ausztriai magyarok döntő többsége nem folytatott politikai tevékenységet, ami nem csupán Ausztria semlegességével magyarázható. Azok, akik visszatérésről álmodoztak néhány éven belül, már a hatvanas évek elején be kellett lássák, hogy véglegesen be kell rendezkedniük Ausztriában, már csak azért is, mivel a Nyugat nagyban hozzásegítette Kádárt rendszere konszolidációjához. Ilyen adottságok közepette nem volt ildomos forradalmi hévvel várakozni a rendszer összeomlására.

Az ausztriai magyarok – nevezetesen a Kádár–Kreisky-féle megállapodás után – egyre másra kezdtek megbékélni azzal a csábítással, hogy – szintén 1963-tól – a Collegium Hungaricum új épületében lelhetik meg honvágypótló szerencséjüket. A forradalom tízéves évfordulója előtt megbotránkoztató módon Magyarországra szökött a Szabad Magyar Diákok Bécsi Szövetségének elnöke. Ennek következtében 1967 áprilisában feloszlott a szövetség. Az adott körülmények között csupán az erkölcsi kötelesség késztette arra a gyérülő sorokat, hogy megemlékezzenek 1956-ról. Persze ezekről meg tudni kell, hogy az osztrák államrendőrség ügyelt minden esetleges, akár verbális kiállásra is. A hetvenes évek végére már csak a „megszállottak" tartották fontosnak a nyílt véleménynyilvánítást. Annál inkább nőtt azok száma, akik szüreti bálokon, disznótoros vacsorákon a Collegium Hungaricum épületében vélték épületesnek magyarságuk ápolását.

Mit lehetett tenni? Az akkori fiatalok körében emlékeztettünk Camus szavaira: „A magára maradt Európában csak úgy maradhatunk hűek Magyarországhoz, hogy soha, sehol nem áruljuk el, amiért a magyar harcosok életüket adták, és sehol – még közvetve sem – igazoljuk a gyilkosokat." Ez volt, ez lett hitvallásunk, amit a *Gloria victis 1956* című kötetből tanulhattunk meg. Ezért is, ha felteszem a kérdést, mit tettünk a rendszerváltozás érdekében, csak így válaszolhatok: látszólag semmit, semmi hangzatosat, csupán őriztük magunkban

a forradalom lelkületét. Mérce volt, amihez igazítottuk, viszonyítottuk gondolatainkat, érzelmeinket. Éltetőnk volt, még akkor is, ha elbukott, következett is az árulásig hajló megalkuvás, a befogadó társadalmakban a növekvő beolvadási készség. Csak ha megütköztünk a különböző, a magyarságot érintő eseményeken, akkor horkantunk fel. Ilyenkor még tüntetésre is futotta erőnkből, mint pl. az erdélyi falurombolás idején.

Becsülettel megültük az évfordulókat: a magunkba szállás, értékelés emléknapjai voltak a megemlékezések. Csakis ennek a szellemnek volt köszönhető a csak azért is odafigyelés: mi történik Magyarországon. Csendes misszió volt ez a magyarországi látogatókkal való ismerkedéskor. Nem kellett különösebben hangsúlyoznunk, amúgy is hamar megtapasztaltuk, mennyire tartjuk egymásban a lelket. A kintiek valamelyest ébren tartották az otthoniakban a reményt, akikért viszont érdemes volt őrt állnunk, mert ez célt és értelmet adott életünknek. Vagyis harsány akciózások helyett a meghitt, bizalmas baráti beszélgetések voltak a mi „befektetéseink". Jöttek Magyarországról a könyvek, és vitték tilosan és tiltottan a látogatók a nyugati magyar sajtótermékeket, kiadványokat. Tehát ha csendesen, szerényen is, de biztosan volt ebben valami lélekemelő, főként a félelemmentesség kialakításának irányába. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a Kende Péter gondozásában kiadott párizsi *Magyar Füzetek*et, amelynek szedése Bécsben, a *Bécsi Napló* szedőgépén történt. Ezzel összefüggésben kell felidézni Hanák Tibor emlékét, aki egyrészt a Szabad Európa Rádió bécsi tudósítójaként, másrészt a *Bécsi Napló* főszerkesztőjeként volt a független magyar hírszerzés központja. Kezdetben elsősorban rajta keresztül jutottunk hírekhez, majd később a különböző szamizdat kiadványokhoz. Ezekből az összeállításokból születtek a rádió hírei, illetve láttak napvilágot a *Bécsi Napló* hasábjain. (Ebből magyarázható, hogy lehallgatták telefonbeszélgetéseinket; Hanák Tibort Bécs szívében kényszerítette „párbeszédre" a magyar állambiztonság két embere.)

Sok más közül két jellegzetes esetet érdemes felidézni: Lezsák Sándor első nyugati útja Münchenben a Molnár-nyomdába, illetve a *Nemzetőr* szerkesztőségébe vezetett. Mielőtt hazafelé vonatra szállt Bécsben, olyan embert ismerhettem meg benne, akit nyomban apostolnak neveztem el. A másik, biztosan látványosabb és kihatásaiban jóval nagyobb horderejű, Pozsgay Imre pálfordulása: közismert az a vallomása, amiben elmondja, hogy a lelkes pártkatona amerikai útja során ismerkedett meg „eredeti" ötvenhatosokkal. A velük való találkozás, az ő elbeszéléseik döbbentették arra, valójában mi játszódott le Magyarországon 1956 októberében-novemberében.

A forradalom 30. évfordulója látványosan jól sikerült: Amerikából is érkeztek vendégek Hámos László és Gereben István személyében. A Károly templomban Franz König bíboros celebrálta az istentiszteletet, utána a templom lépcsőjéről Felix Ermacora, a nemzetközi jog híres tudósa szólt a tüntetőkhöz – ekkor már Erdélyre is fordítva tekintetünket – az emberi és kisebbségi jogokról. Bécsben, a Körúton a Hősök terére vonultunk megkoszorúzva az Ismeretlen Katona sírját, ugyanitt frissen érkezett erdélyi menekült harsogta megafonba Illyés Gyula

Egy mondat a zsarnokságról című versét. A Pálffy-palotában 30 év Ausztriában címmel dokumentációs kiállítást rendeztünk. Figyelmet keltettek a forradalomról készült eredeti felvételek.

Aztán következett a lakiteleki sátorbontás. Előtte Kiss Gy. Csaba és Jeszenszky Géza keresett meg, magukkal hozva a meghívót. Mindkettő sajátságos feladatokat is vállalt: Jeszenszky Géza többször felkeresett munkahelyemen, majd arra kért, menjünk le az utcára, ahol kis cédulára írva hozta a legújabb híreket. Kiss Gy. Csaba meg egyszerűen bevetette magát a szerkesztőségbe, és ott írta a *Bécsi Napló*nak álnéven a cikkeit, többek között Lakitelek 1987. szeptember címmel (*Bécsi Napló,* 1987/2. sz.). Természetesen nem hallgatható el Bába Iván sem, akivel ezekre az évekre vezethető vissza az ismeretség. Nyilvánvalóan másokat is említhetnék: szinte jelképesen Kovács Istvánt, Kis Pintér Imrét, valamivel későbbről Csoóri Sándor ösztöndíjasaként Elek Istvánt. Bécsben mások is léptek már ekkor: Kovács Kálmán képzőművész valóságos ellenzéki fészket épített ki galériájában, ahol sorjában megfordultak azok, akik a rendszerváltozás után fájdalmasan szembefordultak egymással. Kovács Kálmántól kaptam meg magnószalagon Für Lajosnak az 1988. január 20-án a Jurta Színházban az MDF rendezvényén elhangzott nagyhatású felszólalását: Mit üzen a múlt? Szintén megjelent a *Bécsi Napló* 1988/2. számában. Ugyanekkor első ízben tudósított bécsi munkatársunk a budapesti helyszínről.

Külön beszámolót érdemelne az *Irodalmi Újság* Méray Tiborral és körével. Nem volt sem újságíró, sem közéleti emigráns Nagy Ernő, franciaországi vállalkozó, aki csatlakozva a Franciaországi Emberi Jogok Magyar Lígája kezdeményezéséhez – főként anyagi téren –, nagy segítéget nyújtott az újság fennmaradásához, majd pedig Nagy Imre és társai jelképes sírjának felállításához a párizsi Pere Lachaise temetőben (1988). Fejtő Ferenc személye semmiféleképpen nem hanyagolható el, de hadd térjek vissza Kende Péterhez, aki Bécsben megszervezte az első ellenzéki találkozót. Ennek lecsapódásaként állapította meg: ha Magyarországon szabad választásokra kerülne sor több párt részvételével, úgy harmadolnának a mandátumok elosztásában: az MSZMP mellett a konzervatív (MDF) és a liberális oldal (SZKH) jutna be a parlamentbe. Egyébiránt Kende Péter volt az, aki Durai Miklós tárgyalását megelőzően arra kért, keressek jogászt, aki a Liga megbízásából megfigyelőként részt venne a tárgyaláson. (Ez sikerült is.) Nem hanyagolható el Gergely András visszaemlékezése a bécsi kapcsolatokról, jelesen az Osztrák Néppártról, illetve Erhard Busekről – Negyedszázada történt: újrakalandozó magyarok (*Bécsi Napló*, 2014/4. sz.).

Nem első ízben, a 30. évforduló előkészítéséhez emlékbizottságot hoztunk létre. Az említett megmozdulások mellett egészen merész terv is született: levelet fogalmaztunk meg a magyarországi hatalmasságoknak, amiben felhívtuk a figyelmet, addig nincs, nem lehet közeledés, amíg 1956 halottjai, mártírjai nem kapják meg a végtisztességet és a nekik kijáró felmentést. Számítottunk rá, mégis keserűséget váltott ki naivságunk: tértivevénnyel adtuk fel a leveleket, de még csak visszaigazolás sem érkezett.

Pedig nem lett volna okunk csüggedésre. Egyik alkalommal kétértelmű gúnynyal-kárörömmel újságoltam Kósa László barátomnak ausztriai látogatásakor: nagyon hanyatlóban van már a béketábor! Miért? – kérdezte. Lent voltam a határon, s a rozsda annyira szétmarta a tüskésdrótot, hogy helyenként szabadon járkálhatnak át rajta a vadállatok. Valóban, nem tartott sokáig, és megéltük azt a furcsa esetet, amikor Grósz Károly a bécsi magyar nagykövetségre hívta meghallgatásra az ausztriai magyarok képviselőit (1988. november). Először gondoltak azokra is, akik addig elzárkóztak mindenfajta közeledés elől. Több mint harminc év elzárkózás után nem volt könnyű alkuba bocsátkoznunk. Hosszú megfontolás után úgy döntöttünk, hogy küldöttségünk elmegy a követségre, de nem éri be a statiszta szerepével, hanem elkövet mindent annak érdekében, hogy felszólalhasson. Grósz Károly beszámolója után – inkább formálisan – lehetőség nyílt a felszólalásra. Nyilvánvalóan számítottak a követség oldaláról bizonyos avatatlan megnyilvánulásokra. A mi küldöttségünk mindehhez a terem hátulsó felében jutott helyhez. Szerencsénkre mikrofonközelbe kerültem, s akkor már hiába volt minden elhárító kísérlet, mert botrányt okozott volna, ha megvonják tőlem a szót. Így aztán sikerült élőszóban előadnom, illetve felolvasnom az említett levelünket. Eléggé dermedt, tanácstalan hangulat támadt; a sor végén ülő Paul Lendvai méltatlankodott csupán: miféle alakok ezek, és mit akarnak itt…

Igen, végül is következett a nagy Temetési Nap, ahol minden zavaró körülmény ellenére nekem úgy tűnt, mintha csupa ismerős arccal találkoztam volna. Mintha együvé lett volna az egész család. Az ünnepélyes gyász hangulata töltötte be az egész teret. Valami történt, visszavonhatatlanul elmozdult a helyéről a fásultság: először hangzott el bátor szó, amitől kiegyenesedhetett az egész nemzet.

Kiegészítésképpen említem, hogy 1984 májusában az osztrák Kancellária illetékes ügyvivőjének javaslatára meghívást kaptunk Strasbourgba, az európai népcsoportoknak rendezett meghallgatásra. Éltünk a lehetőséggel, és napokon belül sikerült jelentéseket beszereznünk a magyar kisebbségekről. A jelentéseket németre fordíttattuk le, s vittük magunkkal Strasbourgba, ahol az illetékes német biztosnak nyújtottuk át.

1990 szeptemberében Kufstein várában gyűltünk össze, hogy Útkeresés a jövőbe címmel megvitassuk a rendszerváltozással bekövetkezett alternatívákat a visszatelepülés, illetve maradás vonatkozásában. Ezen a tanácskozáson először tárgyaltunk hivatalosan a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek küldötteivel Szlovákiából, többek között Duray Miklós és Bugár Béla személyében, Jugoszláviából Hódi Sándor jött el, az érthető okokból távol maradt Szőcs Géza helyett Ara-Kovács Attilát köszönthettük Romániából. Legmélyebb benyomást keltette, hogy mi, nyugati, illetve kisebbségi magyarok könnyebben szót értünk egymással, mint esetenként anyaországbeliekkel. Ezért is határoztuk el, hogy szervezett formában építjük ki kapcsolatainkat, ami végül is másképpen sikeredett az eredeti elgondolásnál.

Szőcs Gézával Sütő András Herder-ösztöndíjasaként ismerkedtünk meg. A kocsárdi állomás címmel szerzői estet is rendeztünk neki Bécsben. Rendít-

hetetlen, szinte fanatikusan makacs embert ismerhettünk meg benne. No nem viselkedése, sokkal inkább félelemmentes elszántsága miatt. Amikor távozott Bécsből, aránylag hamar jelentkezett. Hihetetlennek tűnt, hogy beváltotta célzásait. Cédulára írta fel zöld filctollal üzenetét: amit küld, őrizzük meg a jövő számára. *Ellenpontok* címmel juttatta el híreit, véleményét, javaslatát Ceaușescu Romániájából. Mi meg felhasználtuk egymás kölcsönös tájékoztatására: Hámos László és Hanák Tibor, illetve a *Bécsi Napló* volt a tiltott kiadvány lerakata. Javaslatot dolgozott ki a romániai kisebbségek helyzetének megoldása érdekében. Szövegét lefordíttattuk németre és angolra. Éppen a Helsinki-megállapodás madridi utókonferenciája előtt történt: az iratot eljuttattuk Kreisky kancellárhoz arra kérve, szólaljon fel a kisebbségi kérdés érdekében. A *Kurier* című osztrák napilap egész oldalas cikkben ismertette a kérdést, utalva arra, hogy az iratot Kreiskyhez juttattuk el.

Erdész Erika: Fény I. (tojástempera, farost, 70×50 cm, 2017)